

tasandil sama, mida võisime kohata juba tutvumisel mütoloogilise süžeeaga: Iphimedeia kuju seostub või isegi samastub merestiihiaga kui selle zoomorfne hüpostaas (ratsuna suundusid meresügavustesse Poseidon ja Demeter). Tagasi pöördudes armeenia eepose kangelaste juurde, meenutagem Khurkik Džalali -ürgema Tsovinari loodud ning tema järeltulijaile annetatud lahutamatu kaaslast.

Seega on keskaegse armeenia kangelaseepose "Sasna Tsrer" surelik kangelanna seosesse viidav zoomorfse jumalanna ürgkujuga, kehastades algset ürgstiihiat - loodust, mille ohvrikstoomine saab kosmogoonilise tähenduse. Sama mõtet kannab demiurgidest kaksikute süünd. Kaks kamalutäit magevett, mis kustutasid Tsovinari janu ja viljastasid ta, on kajastus mingi eluandva vedeliku (taimse mahla, vere, vee) kasutamisest ohvrijoogina. Tegelikult ohvritoimingu eel pidi ohvrijook nähtavasti eostama ohvri, tagades tema uuestisünni uues kvaliteedis.

Tõlkis Mall Hiimäe

ÜHE KOSMOGOONILISE OHVERDAMISRITUAALI RELIKTID

ARMEENIA RAHVATANTSU ALUSEL

Ženija Hatšatran. Armeenia, Jerevan

Armeenlastel on meie päevini säilinud uskumus, mille järgi sillad, kaared, ehitised ei purune, kui neisse on müüritud elav inimene (neiu, noormees või noor naine). 1985. aastal panime kirja veel ühe variandi tantsust "Šaretsin mork'ur" koos liikumise, sõnade ja etnograafilise kirjeldusega, mille alusel veendusime, et usundilisel muistendil "Inimene ehitusohvriks" on armeenia traditsioonis sügavad juured. Esmakordselt avaldas lauluga tantsu "Šaretsin mork'ur" Sbrui Lissitsian 1958. aastal.¹ Meie poolt kirja pandud uus variant kinnitab veelkord, et mainitud tantsulaulu sõnu lauldi ja anti edasi ka tantsuliselt. Tantsufiguur on järgmine: kaks kõrvalsammu paremale, üks vasakule, või teine variant: kaks kõrvalsammu paremale ja kaks vasakule põlvetõste ja -sirutusega. Sammude ja meloodia takt on 4/4, tempo aeglane.

Pärimuses alustab ehitusmeister iga päeva hommikul uuesti oma tööd, sest õhtul lõhuvad üleloomulikud jõud ehitatu. Talle ilmub unes tark ja teatab, et

tuleb ohverdada esimene vastutulija. Tavaliselt osutub selleks esiklaps (varianditi esiklast toitev ema). Asjaolud kujunevad nii, et hommikul müürib ehitaja seina sisse oma tütre, poja või naise.² Vastavalt pärimusele pöördub ohverdatav lauldes juuresolijate (peamiselt ema või tädi - emaõe) poole. Ohvri ja ohverdaja vahel toimub dialoog, mille tekst kuulub tüpoloogiliselt loomismüüdi juurde. Selle (küsimus-vastus-) struktuur on kumulatiivne. Ohverdatav kuulutab toimunut, vastaspool kinnitab seda. Liikumises, sõnades ega meloodias rütmimuutust pole, ent süveneb traagiline alltekst ja sündmuse lõpetab ohverdaja karistamine. Toimub ohverdatava psüühika ja käitumise loogiline arendamine raevuni välja. Pinge avaldub mitte tegevuskäigus, vaid psüühilises meelestatustes. See kajastub needuses: "Et sa muutuksid mustaks vareseks, kes istub müüril ja kraaksub." Needus läheb täide.

Tantsulaulu traditsioonilises tekstis tuleb ette maailmaloomise lugudele omane arvuprintsiip. Küsimustes-vastustes rõhutatakse inimese kehaosade ja ehitusjärgude vastavust. Neid on seitse: pöid, põlv, naba, piht, rind, kael ja laup;³ need langevad ühte seitsme kosmilise tasandiga. Armeenia uskumustes ja rahvatantsudes märgib see arv täiuslikkust, lõpetatust. See on võrreldav maailmapuu seitsme haruga, mis ongi hiljem saanud aluseks ohverdatava inimese asendumisele puuga. Ohvritoomise kirjeldus ja iseäranis teksti küsimus-vastusega struktuur on analoogne maailmaloomise mõistatuste struktuurile ning kujutab endast sõnaosavuse duelli. Teatavasti olid niisugused sõnaduelligid seotud vana ja uue võitlust kajastava tavandiga. Selles rituaalis pöördub kosmos tagasi oma vanasse kaootilisse seisundisse, luuakse ja ehitatakse uuesti, korrates kõiki üleminekufaase.⁴ Nii tähistab sõnaduell uue kosmose, uue inimese, uue ühiskonna, uue ehitise loomist.

Kogu oma ehitustöö vältel esineb ehitusmeister kui looja-preester. Armeenia uskumustes nähti käsitöölises, eriti ehitajates, salatarkuste teadjaid. Kui võrd hea meister keegi oli, sedavõrd tugevad pidid olema tema maagilised ja võluvõimed. Nad astusid alati võitlusse, pannes vastu isegi loodusjõududele ja vaimudele.

Niisiis saab inimese elu kui eriline substants, maailma loomise eesmärk ja lõppetapp, omapäraseks algeks ehitustöös. Noore elu sissemüürimise akt kujutab endast tema elujõu ülekandmist ehitisele. Esialguses sakraalses materjalis - inimohvris - toimub muundumine, milles ohvri sümboliks saab ehitis.

Sõna *kosmos* algne tähendus *kord, harmoonia*⁵ - on aegade vältel nihkunud, märkides nüüd riiki ja militaarset süsteemi või kosmeetikat. Huvitav on ka see, et armeenia verbid *šinel, kertel* ei piirdu tähendusega *ehitamine*, vaid laienevad ka valitsemis-, riiklikele, religioossetele ja sotsiaalsetele institutsioonidele ning isegi ideoloogilistele kontseptsioonidele.⁶ Nende aluseks on piiramise, vormistamise, korrastatuse idee, st aktiivne mõju maailmale, mis on ise-

loomulik universaalsematele protsessidele kui seda on lihtne ehitamine. Ehitusrituaalis on keskseks momendiks nurgakivi panek.⁷ Kui iga ehitist käsitada kui ühiskondliku tavandi üksikjuhtumit, siis lõppkokkuvõttes assotsieeruvad need ülemaailmse korrastatusega. Mõiste “maja/kindluse/linna ehitamine” on seotud ideega üleminekust korrastuselt korrastatusele, kaoselt kosmosele. Selle kinnituseks ongi terminid *tiezerk*, *tikin*, *tēr* (kosmos, daam, härra), mille tüvi *ti-te* tähendab piiritlemist, kujundamist, korrastamist, st maailma aktiivset mõjutamist.⁸ Semantilisel seostub *inimene-ehitis* ka mõistega *kamurj* (sild), *kamar* (võlv) ja *zoh*, *zohal*, *zohray* (samastatakse planeetide Veenuse ja Saturniga);⁹ nende sõnade etümoloogia viib tagasi inimohvri juurde eelajaloolisel ajastul, veekogude, metsade, haldjate jne kultuse juurde. Inimohver pidi samaaegselt tooma nii lepitust haldjatega inimese vitaalsuse ja surematuse kaudu kui ka saama ehitisele kaitsevaimuks. H. Ačarean võrdles oma “Armeenia etümoloogilises sõnaraamatus” sõna *kamurj* (sild) kreeka keeles taevast tähendava sõnaga. Ta peab seda algupäraselt armeenia sõnast *kamar* (võlv) tuletatuks. Indoeuroopa päritolu *kamuri* on suguluses ladina sõnaga *camurus* (kõver, võlvitud), sanskriti sõnaga *kmārati* (kõverdatud saama), saksa sõnaga *Himmel* (taevas).¹⁰ Sõnad *kamar* ja *kamurj* on suguluses ka tähendustega *triumfikaar* ja *uks*,¹¹ olles semantilisel identifitseeritud triumfikäiguga läbi taevauste sellesse maailma. Selles suhtes tähendas silla või kaare ehitamine üle jõe või maantee lihtsalt triumfi nähtamatute jõudude üle, mis paiknesid silla all, ja sellepärast müüritak-segi sinna ohver. Nii oli ohver sunnitud olema vahendajaks ja silla või kaare vahiks. Ohvriteks on esmasündinud tütreid või imetavad emad, sest olles müüritud sillasse või kaarasse, saavad neist rituaalsed vahendid ehitise kindlustamiseks. Asjaolu, et ohver peab müüritama ehitisse elusana, on seotud tõsiasjaga, et kõik looduses toimuvad protsessid on paralleelselt identifitseeritavad kui inimese elu, surm ja surematuse. *Zoh*, *zohal*, *zohray* on seotud planeetide Veenuse ja Saturniga (*Erewak*, *Lusentag/Arusyak*),¹² mis langevad ühte veekogude kaitsjate ja haldjatega, Kreeka-Rooma jumalate Januse/Saturnuse/Kronosega. Armeenia duaalse loomusega *Lusentag/Arusyak*, olles nähtav pool aastat hommikuti ja pool aastat õhtuti, on veenümfe kaitsev jumalus, ja tema valgus ning sära on seosesse viidav ohvri puhtusega.

Analüüsitud tantsulaulu tekst ja muistend sisaldavad samast soost ja vastassoost paari kujundi. Paari ühel pool on ema-tädi, teisel pool poeg-tütar. Konfrontatsiooni kaudu hävitatakse üks paarist, et ta muutuks ja täiustuks, teine läbib metamorfoosi, et jääda igavesti seotuks selle paariga. Rituaali tulemuseks on uus kvaliteet: sild, kaar, kindlus jne. Nii ei ole inimohver tegelikult mõrv; ta on tähendusrikas rituaalne toiming, et tagada ehitise vastupidavust ja kestvust, ekvivalentne universaalse kujutlusega kosmose loomisest.

Tõlkisid Mall Hiimäe, Urmas Oras, Jelena Vlastova

Kirjandus

1. Lissitsian, B. Starinnõje pljaski i teatrlnõje predstavlenija armjanskogo naroda. I. Jerevan, 1958, s 231-233; 531.
2. Łanatanjan, A. Avandapatowm. Jerevan, 1969, s 209-211; 213-223; 458-461.
3. Toporov, V. O strukture nekotorõh arhaitšeskih tekstov sootnosimõh s kontseptsierei "mirovogo dereva". In: Trudõ po znakovõm sistemam. V. Tartu, 1971, s 24.
4. Vt viide 3, s 4, 36.
5. Baiburin, A. Žilištše v obrjadah i predstavlenijah vostatõšnõh slavjan. Leningrad, 1983, s 60; Ačarean, H. Haieren armatakan bararan IV. Jerevan, 1979.
6. Vt viide 5, Baiburin, s 55.
7. Zelenin, D. Totemõ-derevja v skazaniyah i obrjadah jevropeskikh narodov. Moskva, Leningrad, 1937, s 47; Gamkrelidze, T., Ivanov V. Indojevropeskii jazõk i indojevropeitsõ. II. Tbilisi, 1984, s 640.
8. Vt viide 5, Ačarean, IV.
9. Vt viide 5, Ačarean, II.
10. Vt viide 5, Ačarean, II; vt viide 7, Gamkrelidze, Ivanov, s 742-743.
11. Freidenberg, O. Poetika sjužeta i žanra. Leningrad, 1963, s 209-210.
12. Vt viide 5, Ačarean, II.

HINGEDEAEG

Mall Hiimäe. Eesti, Tartu

Hingedeaja mõiste on eesti rahvakalendris kogu maal tuntud. See on kujutus teatavast ajavahemikust, mil hinged on liikvel ja oma kunagisi kodukohti külastavad. Määrangud selle ajalõigu kohta on aga üsnagi erinevad. Mõõduks võib erinevate arhiiviteadete põhjal otsustades olla teatav nädalapäev teatud nädalal või mitmel järjestikusel nädalal, teatav arv nädalaid või päevi, kusjuures hingedeaja alguse ning lõpu määratlemisel kasutatakse tähtsamaid sügise ja sügistalve tähtpäevi: mihkripäev (29. IX), mardipäev (10. XI), kadripäev (25. XI), jõulud. Sealjuures määrsõnade *enne, pärast, paiku, ümber* jts sage kasutamine näib tulenevat mitte niivõrd unustamisest, kuivõrd hingedeaja kestvuse tegelikust ebamäärasusest.

Aegade jooksul näib olevat kujutus hingedeajast kui pikemast perioodist taandunud ja hingedeajaks on hakatud nimetama aega, mil tuli aktiivselt tegutseda - hingedele vääriline vastuvõtt korraldada. Toidu väljapanek hingede kostitamiseks võis toimuda ühel, kahel või enamalgi korral, hingedeaja algul ja/või lõpul, nädalase intervalliga (n laupäeviti kogu hingedeaja jooksul),